

Baltian maat pääomavertailussa

A k u A l a n e n

Tuon artikkelissa esiin muutaman seikan Baltian maiden taloudesta pitemmällä tähtäyksellä pääomatarkastelun avulla. Samalla vertaan tilannetta Luetis-Venäjään.

Entisen Neuvostoliiton alueiden taloudellinen kehitys on sujunut valtakunnan hajoamisen jälkeen vaihtelevasti. Järjestelmän sortuminen sai aikaan tuotannon pudotuksen, ja lasku jatkui kaikissa alueen maissa aina 1990-luvun puoliväliin saakka. Virossa ja Liettuaassa pudotus kesti viisi vuotta, Latviassa kuusi ja Venäjällä seitsemän vuotta. Vaikka viime vuosina kaikkien maiden bruttokansantuote on kasvanut, se on edelleenkin kaukana vuoden 1990 tasosta. Virossa BKT oli vuonna 2000 jo noin 85 % entisestä tasosta, mutta muissa lähimaissa vielä alle 70 %. Latviassa tilanne oli heikoin, noin 60 % vuoden 1990 tasosta (Transition 2002, 11-14). Monilla talouden sektoreilla, erityisesti yksityisillä palvelu-aloilla, kehitystä on tapahtunut huomattavasti. Nykyisellä vauhdilla kuilu läntisiin naapureihin ei kuitenkaan umpeudu kovinkaan pian kokonaistalouden tasolla. Elintason suhteen tilanne on tietysti hie- man erilainen kuin tuotannossa, mutta pitkän päälle elintaso seuraa tuotannon arvon muutoksia.

Lähialueiden gogolilaisista kasvuennusteista

Vuosituhanen vaihteen linjapuheessaan Putin esitti 15 vuoden mahdolliseksi pitemmän ajan tavoitteeksi Portugalin tai Espanjan talouden tason saavuttamisen (Putin 2000). Se lienee tulkittava jonkinlaiseksi perinteiseksi Potjomkinin kullissien tai pikemminkin Hruštševin 'me tavoitamme jenkit'-verbalisoinniksi ainakin näin tilastomiehen näkökulmasta. Eihän Venäjän 26 pisteen tasolta hypätä Portugalin 74 pisteen tasolle (kyse on siis ostovoimakorjatusta BKT:sta asukasta kohden, EU= 100 vuonna 1999) edes 15 vuodessa nyky-Gogolin tarinassakaan. Huomattavasti mielekkäämpi tavoitetta olisi esimerkiksi Puola (pisteluku 39). Sekin on kova tavoite.

Viime kevään linjapuheessaan Putin piti Venäjän

Venäjän ostovoimakorjattu BKT/asukas 1999

	EU=100 ja Suomi=101	T&k- intensiteetti	Korkean asteen koulutuksen saaneen työvoiman osuus %
Venäjä	26	1,01	21,3
Murmansk	39	0,55	18,7
Karjala	24	0,26	17,1
Leningradin alue	23	1,16	18,3
Pietari	31	3,08	38,2
Arkangel	24	0,17	16,1
Komi	41	0,30	19,8
Vologda	32	0,06	14,5
Novgorod	20	0,25	18,8
Pihkova	13	0,10	18,3
Kaliningrad	15	0,87	21,5

Lähde: laskettu Natsional'nye 2001, Rossijskij 2002 ja OECD 2002 pohjalta

nykyhallituksen talouden kasvutavoitteita liian matalina. Hallitusta vaadittiin nostamaan niitä, mutta se ei pitänyt vaatimuksia realistisina (Bofit 2002). Rakenteelliset ongelmat ovat niin suuret, että optimistisinkin reaalin vaihtoehto (öljyn ja kaasun hintataso korkealla jne.) lienee se, että talouden kehityksen tasoero kehittyneempiin maihin ei kovin paljon pienene. Näyttää siltä, että pienenkin rakenteellisen uudistuksen tekeminen on todellisuudessa vaikeaa ja hidasta.

Baltian maiden talouskasvun kehitys liittyy tulevaan EU-jäsenyyteen, joten tarkkoja lukuja ei kannattaisi tässä vaiheessa esittää. Tehdään kuitenkin ajatusleikki ja oletetaan vuosina 1995-2000 tapahtuneen ostovoimakorjatun asukaskohtaisen BKT:n kasvun Virossa jatkuvan tasaisesti eteenpäin. Tällöin maa saavuttaisi Suomen heikoimman alueen, Itä-Suomen, tason noin vuonna 2035 (jos Itä-Suomi pysyisi suhteellisesti paikoillaan tasolla 75). Saman ajatusleikin mukaan Tallinnan seutu taas saavuttaa Itä-Suomen jo tällä vuosikymmenellä. Tason nousu vain tulee reaalielämässä työläämmäksi, jos lähtötaso nousee.

Viron talous Itä-Suomen kokoinen

Luoteis-Venäjän tuotannon arvo edustaa noin kymmenesosaa koko Venäjän tuotannosta. Dollareissa laskettuna tämä merkitsee sitä, että koko Luoteis-Venäjän tuotannon arvo oli vuonna 2000 selvästi Uudenmaan maakunnan tuotantoa pienempi. Pietarin talouden paino taas oli alle kolmasosan Uudenmaan arvosta eli lähinnä Varsinais-Suomen tasolla. Venäjän Karjalan tuotannon arvo alitti naapurinsa Pohjois-Karjalan maakunnan.

Ostovoimakorjatulla bruttokansantuotteella mitattuna Viron talouden painoarvo on suunnilleen Itä-Suomen tasoa. Liettuan ja Latvian tuotannon arvo yhteenlaskettuna vastaa Uudenmaan maakunnan tuotannon arvoa.

Elintasoeroja voidaan mitata joko ostovoimakorjatuilla tai nimellisillä luvuilla. Ostovoimakorjatut luvut antavat paremman ja realistisemmän kuvan ainakin makrotasolla. Venäjän ostovoimakorjauslaskelmissa erityisesti palveluiden laadun ja julkisen sek-

torin hinnoittelu on ongelmallinen. Kun verrataan Venäjän lähialueita koko Venäjän kehitykseen BKT per capita -mittarilla, niin vuosien 1995-2000 välillä oikeastaan kaikkien luoteisalueiden suhteellinen asema on hivenen parantunut.

Venäjän sisäiset hinnat eroavat toisistaan suhteellisen paljon alueellisesti. Jos haluttaisiin saada täysin oikea ostovoimakorjattu laskelma, niin Venäjän alueita pitäisi arvioida vielä sisäisenkin ostovoiman mukaan. Lisäksi pitää muistaa, että alue-BKT kuvaa tuotannon arvonlisäyksen eroja – ei kotitalouksien tulotasoa. Paremman puutteessa alla olevassa taulukossa olevaa laskelmaa voitaneen kuitenkin käyttää vertailuun.

Baltian maiden alueelliset tasot

Taulukossa on esitetty Baltian maiden ostovoimakorjatut BKT-luvut asukasta kohden aluetasolla.

Baltian maiden ostovoimakorjattu BKT/asukas 1999			
		Kasvu	% Väkiluvun muutos%
EU=100 ja Suomi=101	1999	1995-1999	1995-1999
Eesti	38	13	-2,8
Põhja-Eesti	59	19	-3,8
Lääne-Eesti	29	10	-0,5
Kesk-Eesti	28	11	-0,2
Kirde-Eesti	23	-4	-4,9
Lõuna-Eesti	25	8	-2,3
Liettua	34	5	-0,4
Alytaus	28	0	-0,1
Kauno	33	5	-0,5
Klaipėdos	38	4	0,0
Marijampolės	23	-11	0,0
Panevezio	29	-12	-0,8
Šiauliai	26	-11	-0,2
Tauragės	21	-15	-0,2
Telšiai	30	0	0,2
Utenos	31	0	-1,2
Vilniaus	47	22	-0,5
Latvia	28	14	-5,0
Rīga	46	42	-5,5
Vidzeme	14	-14	-3,6
Kurzeme	24	-12	-5,2
Zemgale	16	-17	-4,5
Latgale	11	-31	-5,6

Lähde: laskettu Eurostat database 2003:n pohjalta

Viron asukaskohtainen taso on korkein, sillä se on yli kolmasosa Suomen tasosta. Liettuan taso on kolmasosa ja Latvian noin neljäsosa Suomen tasosta.

Pohjois-Viron alueen asukaskohtaisen BKT:n taso on melko korkea, selvästi lähialueiden korkein. Tosin tason nousuun on vaikuttanut myös se, että alueen väkiluku on vähentynyt selvästi.

Baltian maiden tuotantorakenne on melko samankaltainen suurten toimialaryhmien tarkastelun osalta tuotannon arvolla mitattuna. Sen sijaan työvoiman jakautumisessa toimialoittain on jo suurempia eroja.

Väkiluvun väheneminen on Baltian alueen suurimpia uhkakuvia. Tulevaisuudessa Baltian mailla ei liene varaa suhtautua venäläisväestöönsä entisen kaltaisesti. Venäläisväestön onnistunut integroiminen saattaa itse asiassa olla jopa kilpailuetu.

Liettuan talous on aluetasolla huomattavan tasainen verrattuna muihin Baltian maihin. Sekä EU:n jäsenmaiden että hakijamaidenkin joukossa Liettua erottuu edukseen. Se kuuluu aluetaloudeltaan Ruotsin kanssa tasaisimpiin maihin. Sen sijaan Latviassa on EU:n uusien ja vanhojenkin maiden vertailussa epätasaisin aluetalous (asukaskohtaisella BKT:n variaatiokertoimella mitattuna). Jos keskusalueet, esim. Riian, Vilnan ja Tallinnan seudut, jätetään pois vertailusta, on Viron aluetalous Ruotsin rinnalla EU:n tasaisin. Riian ulkopuolisen Latvian kehitys on yhä melkoisen epätasaista (Regions 2002b, erityisesti 49-55). Syrjäseutujen väen kaikkoaminen on kaikkialla yleistä, mutta Baltian maiden keskusalueidenkin väkiluvun lasku on melko huolestuttava ilmiö.

Pääomatyyppit

Tulevaisuuden skenaarioita on mahdollista tehdä monella tapaa. Yritän seuraavassa tarkastella lähialueiden näkymiä lyhyesti eri pääomien kautta. Pääomilla tarkoitetaan maailmanpankin mukaista näkemystä, jossa pääoma on jaettu neljään ilmenemismuotoon. Pääoma voidaan nähdä tällöin resurssina tai varantona.

Perinteinen pääoma tarkoittaa koneita, laitteita, rakennuksia, siltoja ja ohjelmistoja, eli valmistettua pääomaa. Sitä tarkoitetaan tavallisesti investoinneista

puhuttaessa. Ympäristöpääoma liittyy raaka-aineesiin ja luonnon eri elementtien tilaan. Inhimillinen pääoma kattaa ihmisen työvoiman, koulutuksen ja tutkimuksen. Sosiaalinen pääoma kattaa ihmisten ja yhteisöjen väliset verkostot, pelisäännöt ja luottamuksen.

Kilpailukykyisen yhteiskunnan pitäisi pyrkiä toimimaan mahdollisimman kestävästi kaikkien eri pääoman lajien suhteen. Neuvostoliiton umpikuja johtui suurelta osin monipuolisen kestävyuden laiminlyönnistä. Nyt kun lähialueiden tilaa on ryhdytty edistämään uudella tavalla, tulisi niiden tulevaisuutta pohtia pitkän tähtäimen kestävyuden näkökulmasta. Muuten on vaarana tehdä sellaisia linjauksia, jotka estävät kehityksen tulevaisuudessa.

Eri pääomien keskinäinen suhde on erittäin tärkeä. Ilman sosiaaliselle pääomalle tyypillistä luottamusta ei talouden toimijoilla ole intoa tehdä mitään. Ilman uudella tavalla koulutettua työvoimaa ei osata tehdä mitään. Ilman uusia koneita ja laitteita ei kyetä tekemään kaupaksi käyviä tuotteita tai palveluita. Jos ei huolehdi luonnon resurssien jatkuvuudesta tai ympäristön suojelusta, ei tulevaisuus näytä hyvältä. Koska ”kaikki siis vaikuttaa kaikkeen”, pitäisi kaikkia pääoman muotoja kehittää samanaikaisesti.

Lähialueilla on ryhdytty ajattelemaan, että ulkomaisten sijoitusten saaminen juuri perinteiseen kiinteään pääomaan olisi se autuaaksi tekevä viisastenkivi, josta kehitys käynnistyisi. Erityisesti Baltiasa ajatellaan näin: Jotta ulkomaista pääomaa pystyttäisiin houkuttelemaan, pitää sille tehdä mahdollisimman houkuttelevat ehdot. Näitä ovat mahdollisimman suuret verohelpotukset, samoin kuin koko veropolitiikka ja palkkataso. Ulkomaisen pääoman saaminen on tärkeätä ja ehdottoman välttämätöntä. Mutta jos tulevaisuudenusko rakennetaan pääosin yhden pääoman lajin (kuten valmistetun pääoman) kehittämisen varaan, ei kehitys ole pitemmän tähtäimen valossa kestävä. Muiden pääomajajien heikko taso estää talouden ja yhteiskunnan kehittymisen.

Venäjä on väestöltään ja luonnonresursseiltaan liian suuri maa noustakseen pääosin ulkomaisen avun turvin. Kehityksen täytyy ensisijaisesti tapahtua omin resurssein ja toimenpitein. Viro on taas niin

pieni kansantalous, että erilaiset ulkomaiset toimenpiteet helposti vaikuttavat sen talouden kehitykseen. Maa lienee saanut Suomesta eri yhteistyöprojektien yhteydessä suhteellisesti yhtä paljon tai enemmänkin eri tyyppistä pääomaa kuin kiinteitä investointeja. Myös muut Baltian maat ovat olleet läntisten naapureiden voimakkaan sosiaalisen pääoman invaasion kohteita. Tuskin on sellaista elämänanaluetta, jolla ei olisi ollut erilaista kansalais-, apu- ja neuvontajärjestön toimintaa Baltian maissa. Baltian maista Viro lieneekin saanut eniten henkistä ja sosiaalista pääomaa ja on kenties sen vuoksi myös menestynyt parhaiten. Sosiaalinen pääoma on kuitenkin hyvin vaikeasti siirrettävä pääoman laji. Jotkut tutkijat pitävät sen tietoista luomista jopa mahdottomana. Aidoimmin sosiaalinen pääoma syntyy ikään kuin oheistuotteena.

Ympäristö- ja sosiaalinen pääoma

Jätän ympäristöpääoman tarkastelun vain toteamukseen varaan. Kaikki tiedämme Venäjän valtavat resurssit ja toisaalta niiden tuhlailevan käytön. Baltian maissa ei taas luonnonresursseja kovin paljon ole, joten ne eivät voi myöskään laskea niiden varaan.

Sosiaalisen pääoman käsitettä on käytetty laajamittaisesti vasta 1990-luvulla. Sen synty liittyy paljolti siihen, että perinteisissä talouden ja sosiaalisen kasvun kehitysmalleissa ilmeni ”aukko”, jota alettiin kutsua sosiaalisesti pääomaksi. Sosiaalisen pääoman mittaaminen on kuitenkin melko visaista. Ehkäpä sosiaalisella pääomalla on yritetty selittää liian nopeasti liian paljon. Käsitteen tulevaisuus riippuu paljon siitä, kyetäänkö sille luomaan riittävästi mitareita ja niiden pohjalta empiiristä tutkimusta.

Eräs hyvin yleinen keskustelun aihe sosiaalisen pääoman tutkimuksessa on ollut se, onko sosiaalinen pääoma ensi sijassa yksilön (Bourdieu, Burt ja Coleman) vai yhteisön (Putnam) ominaisuus. Se voisi olla myös molempia. Sosiaalinen pääoma ilmenee kaikilla talouden tasoilla – kotitalouksien, työpaikkojen, yritysten ja yhteiskunnan – hieman eri muodoissa. Verkostojen ja luottamuksen synty yksilöiden välillä, kotitalouksissa, yritystasolla tai kansalaisyhteiskunnassa tapahtuu luonnollisesti eri me-

kanismein ja eri tahtia, mutta toisistaan riippuvaisesti. Myös yritysten yhteistyö on vaikeaa, jos kansalaiset kokevat yhteiskunnan epäoikeudenmukaisena.

Kansalaisyhteiskunta

Sosiaalisen pääoman eräät piirteet ilmenivät entisessä Neuvostoliitossa erilaisena kuin lännessä ja erot näkyvät vieläkin. Sosiaalisen pääoman taso on menneisyyteen nojautuva, hyvin polkuriippuvainen asia. Yksittäisen kansalaisten tasolla monien jokapäiväisten asioiden hoitaminen vaati Neuvostoliitossa toimivan ”hyvä kaveri- verkoston” (Ledeneva 1998), mikä vei aikaa ja oli yhteiskunnallisesti tehotonta. Myös monet lännessä markkinoiden kautta hoidettavat asiat järjestyvät Venäjällä ja Baltiassa edellään ainoastaan suhteiden avulla. Tietyyssä mielessä Venäjällä saattaa olla jopa enemmän tietyn tyyppistä sosiaalista pääomaa kuin lännessä. Meillähän ystävyyteen tai muihin henkilökohtaisiin suhteisiin ei liitetä niin paljon erilaisia palveluita (Castren 2001, 122-145). Esimerkiksi pietarilaisilla opettajilla oli työpaikkojen kautta syntyneitä ns. granovetteriläisiä heikkoja siteitä muihin ihmisiin selvästi enemmän kuin helsinkiläisillä kollegoillaan (Castren 2001, 106-120). Heikot siteet ovat sosiaalisen pääoman teoriassa erittäin tärkeitä. Niitä voidaan pitää joustavuutensa vuoksi kokonaisyhteiskunnallisesti jopa suotuisampina kuin vahvoja siteitä. Tutkimuksen kannalta onkin kiinnostavaa seurata, säilyvätkö verkostomuotojen erot lännen kanssa transition edetessä. Jos muodot lähenevät, niin vertaileva mittaaminenkin saattaa helpottua.

Transitiomaiden ja sosiaalisen pääoman välistä suhdetta koskevissa tutkimuksissa on viitattu siihen, että transiiovaiheessa maat toimivat edelleen eri tavalla kuin vakiintuneet yhteiskunnat (Raiser et al. 2001, Rose 1998). Yleensä ajatellaan, että transitiomaissa sosiaalinen pääoma on pääosin *bonding*-tyyppistä, jolloin se nojautuu liikaa hyväveli-suhteisiin tai vahvoihin siteisiin granovetteriläisessä mielessä. Tietyt yksilöt (vrt. yksityistäminen Venäjällä) voivat mafiamaisesti hyötyä verkostoista ja suhteista, mutta suhteiden kokonaisyhteiskunnallinen

tuotto on alhainen. Esim. Raiser et al. (2001, 6-7, 20-21) arvioivat, että transitiomaissa luottamus toisiin ihmisiin ei ole yhteydessä talouskasvuun, mutta osallistuminen kansalaistoimintaan ja luottamus instituutioihin on. Lienee selvää, että juuri sosiaalisen pääoman ja järjestelmän arvoihin liittyvissä kysymyksissä ei kannata odottaa täysin samanlaisia tuloksia kuin lännessä. Lisäksi, monissa länsimaitakin koskevissa sosiaalisen pääoman empiirisissä regressioanalyysissä tulokset ovat olleet suhteellisen ristiriitaisia riippuen aineistosta ja käytetyistä menetelmistä. Pääosin kansalaisaktiivisuuden tason on kyläkin todettu olevan yhteydessä talouden kehitykseen. Pelkkä tilastollisen merkitsevyyden taso ei kuitenkaan sano vielä mitään esimerkiksi syy- ja seuraussuhteesta.

Sosiaalisen pääoman merkitystä transitiomaissa voi selittää mielekkäämmin ja paremmin terveyden kaltaisten tekijöiden (kuin talouskasvun) yhteydessä. Esimerkiksi Robert Putnam teki näin USA:n sosiaalista pääomaa analysoidessaan (Putnam 2000, 319-337). Toisaalta on esitetty myös näyttöjä aluetason talouden kasvun ja sosiaalisen pääoman osallistumisindikaattorien välisestä yhteydestä USA:ssa (Rupasingha, Goetz, Freshwater 2002, 139-155).

Varsinaisia vertailevia tilastoja sosiaalisen pääoman tasosta lähialueilla ei ole olemassa, mutta esim. *World Value Surveyn* tulokset vuosilta 1990 ja 1995 antavat osviittaa tilanteesta yksilötasolla (vuoden 2000 kyselyn tulokset eivät vielä ole saatavilla). *Survey* sisältää kysymyksiä luottamuksesta, osallistumisesta ja asenteista. Kovin yksioikoisesti ei yhden kyselyn tuloksiin kannata kuitenkaan suhtautua. Jos toisistaan riippumattomat kyselyt antavat saman tuloksen asia lienee toinen.

Pietarilais-helsinkiläistä opettajavertailua on aika vaikeaa ulottaa koko väestön tasolle. Ongelma onkin, että *Surveyn* kaltaiset kyselytutkimukset ovat ainoita keinoja vertailla kaikkia maita suoraan. Kuitenkin *survey*-kysymykset on tehty länsimaita varten. Niillä ei ehkä päästä transitiomaiden kansalaisten verkostojen muotoihin kiinni ja ehkä aliarvioidaan jälkimmäisten maiden sosiaalisen pääoman määrää ainakin kansalaisyhteiskunnan tasolla. Tarvitaan luultavasti huomattava määrä erilaisia tapaustutkimuksia, jotta päästään sosiaalisen pääoman mielekkääseen vertailevaan mittaamiseen. Lisäksi teema saattaa loppujen lopuksi olla sen tyyppinen, ettei se taivu suoraan indikaattoritason mittaamiseen, vaan toimii vain tapauskohtaisesti.

Osallistuminen erilaiseen organisoituun kansalaistoimintaan on *Surveyn* mukaan kaikissa neljässä maassa huomattavasti läntistä alhaisempaa. Kaikissa Baltian maissa on tapahtunut laskua ainakin vuosien 1990-95 välillä. Sen sijaan Venäjällä tilanne on pysynyt suurin piirtein samana. Toisaalta on huomattava, että osallistumisen taso on Venäjällä pääosin alempi kuin Baltian maissa.

Virossa osallistuminen on vähentynyt selvästi vuosina 1990-95 kaikilla kansalaistoiminnan aloilla kirkollista toimintaa lukuun ottamatta. Uskonnollisen toiminnan taso on Virossa kuitenkin niin vähäinen (vähäisin Baltian maista), ettei asialla ole merkitystä. Vähentyminen on suurinta juuri olsonilaisten edunvalvontatoimintojen osalta (ay-liike, poliittinen, ammatillinen toiminta jne.). Lasku on merkittävää myös putnamilaisen aktivismin puolella (urheilu, hyväntekeväisyys).

Transitiomaissa kokonaisuudessaan yksilötason sosiaalinen pääoma ei ole kasvanut talouskasvusta

Kansalaistoimintaan osallistujien osuus väestöstä 1995 % World Value Surveyn mukaan

Toiminta	Kirkko	Urheilu	Taide	Ay-liike	Puolue	Ympäristö	Ammatillinen	Hyväntekeväisyys	Muu
Viro	2,35	5,78	5,19	1,18	0,59	0,39	1,27	0,59	1,37
Latvia	3,50	5,08	5,00	1,92	0,75	0,83	3,25	0,67	1,58
Liettua	3,47	2,78	2,98	1,09	1,09	0,40	1,19	0,60	0,43
Venäjä	1,86	3,33	3,28	7,21	0,78	0,44	0,88	0,54	0,54
21 transitiomaata	5,38	5,25	3,75	3,75	2,49	0,90	2,72	1,45	20,6
OECD	17,13	24,32	14,1	8,10	5,24	3,54	9,28	9,45	9,30

Lähde: Raiser 2001, 11

huolimatta. Luottamus julkiseen valtaan ja eri instituutioihin on hieman vähäisempää transitiomaissa kuin OECD- maissa. Virossa luottamus instituutioihin oli suurempaa kuin transitiomaissa keskimäärin. Latviassa ja Liettuassa taas luottamusindeksi oli transitiomaiden matalimpia (Raiser et al. 2002, 17-18). Tulonjaon epätasaisuus voi tulevaisuudessa olla eräs luottamuksen ja sosiaalisen pääoman nousun esteitä kaikilla lähialueilla.

Yritykset

Yritystasolla oli entisessä Neuvostoliitossa luotu epävirallinen verkosto, jonka kautta yritykset hankkivat tavaroita ja myivät niitä. Venäjällä erityisesti vuoden 1998 rahakriisin jälkeen tapahtui yritysten välisissä suhteissa huomattavaa siirtymistä luontais-talouteen. Vaihdamaverkostoista puuttui kuitenkin pitemmän tähtäimen perspektiivi ja yritysten väliset yhteydet hoituvat usein vain yksittäisten jobbarien kautta.

Nykyinen moderni yritystutkimus korostaa verkostojen ja luottamuksen tärkeyttä myös lännessä (Vesalainen 2002). Myös Nokian menestys perustuu paljolti toimivaan sosiaaliseen pääomaan sen kumppaneiden kanssa (Ali-Yrkkö 2000). Verkostot eivät siten ole enää pelkästään puhdasta alihankintaa, vaan paljolti myös yhteistä tutkimusta ja tuotekehittelyä. Voidaan siis kysyä, minkälainen taito ja kokemus lähialueiden yrityksillä ja niiden toimijoilla on siirtyä uudenaikaiseen kapitalistiseen verkottumiseen. Venäjällä verkostoitumismarkkinat ovat laajemmassa mielessä vasta kehittymässä. Baltiassa ollaan jo vähän pidemmällä. Jotta verkottuminen olisi osa sosiaalista pääomaa, sen tulisi ylittää puhdas perinteinen markkinalogiikka, eli pelkkään vaihdantaan perustuva toiminta.

Baltian maissa monet yritykset ovat saaneet kosketuksen verkostoihin länsimaisten alihankintasopimusten kautta. Baltiassa alihankinta on suhteellisesti laajempaa kuin Luoteis-Venäjällä. Alihankinta on kuitenkin eräällä tavalla alkeellisin verkostoitumisen muoto. Perinteisessä muodossa se toimii pelkkänä markkinasuhteena, joskin se voi kehittyä sisältämään pidemmän tähtäimen kumppanuutta. Virossa yritys-

ten yhteistyö kehittyi kohtuullisesti, ainakin päätellen innovaatiokyselyn yritysten yhteistyötä käsittelevistä tuloksista (Innovations 2002, 60-63).

Riitta Kososen (Kosonen 2002) nykyistä Viipuria ja viipurilaisten yritysten toimintatapoja käsitelleen tuoreen väitöskirjan mukaan verkottuminen Venäjällä oli ja on yhä luonteeltaan eräänlaista ”sumplimista” ja kädestä suuhun elämistä. Tämä siksi, ettei ole ollut edellytyksiä ja kiihokkeita muuhun. Pääkohteena on edelleen verkostojen luominen viranomaisten kanssa, koska ilman niitä ei mikään toimi. Tähän perustuu venäläinen korruptio ja mafia. Jos yritystoiminta haluaa kehittyä, niin yritysten asiointin viranomaisten kanssa pitäisi perustua tasapuolisuuteen, eikä hyvä veli -suhteeseen ja sekä palveluun että kontrolliin eikä pelkästään kontrolliin. Sosiaalisen pääoman tärkeä ominaispiirre on luottamus. Jos viranomaisten luottamus on sitoutunut vain vahvoihin suhteisiin granovetteriläissä mielessä, niin yhteiskunta toimii kuin klaaniyhteisö.

On vaikea arvioida, eroaako yrityksen toimintaympäristö julkisen vallan suhteen Baltiassa paljon Viipurin tilanteesta. Mahdollisesti se eroaa hieman edukseen.

Korruption taso

Yritysten sosiaalisen pääomaan liittyy myös suhtautuminen vilppiin ja korruptioon. Taulukossa 3 on esitetty maiden sijaluvut korruptiotutkimuksissa. Sijaluku heijastaa kaikkien eri korruptioselvitysten ja -mittarien yhteenvetoa.

Taulukosta nähdään että Viro on sijoittunut parhaiten yleismittarin suhteen. Yksittäiset mittaukset antavatkin jo sitten hieman toisistaan poikkeavia tuloksia. Tosin Viron sijoitus on hieman pudonnut

Maan sijaluku korruptiovertailujen yhdistelmässä

	1998	2000	2001
Venäjä	76	79	72
Eesti	26	28	29
Latvia	71	59	52
Liettua		35	36

Global corruption report 2002, 2001 ja 1998,
Transparency international

vuodesta 1998 ja muiden tarkastelumaiden, Venäjänkin, asema on hieman noussut.

Eräs korruption mittari on lahjuksia viranomaisille maksavien yritysten osuus kaikista yrityksistä. Latviassa näiden osuus on selvästi kaikkein korkein. Myös lahjusten arvosta on tehty kyselytutkimus vuoden 1999 osalta. Yritysten maksamien voitellurahojen suhteellinen osuus tuloista Venäjällä ja Liettuassa arvioitiin 2,8 %:n ja Latviassa 1,4 %:n ja Virossa 1,6 %:n tasolle (Global 2002, 247-248). On selvää, että mikäli yritysten tutkimukseen kohdentamat rahat ovat niiden korruptioon kohdentamien rahojen tason alapuolella, niin ei voida odottaa kovin kehittyntä tulevaisuutta.

Investoinnit ja inhimillinen pääoma

Baltiassa investoinnit ovat olleet suhteellisesti korkeammalla tasolla kuin Venäjällä. Huomattavan osan niistä on tehnyt länsimainen taho. Itse asiassa voidaan väittää, että Baltian maiden infrastruktuuri ja tuotantokoneisto on monilla aloilla uusittu länsimaisen rahan turvin.

Investointiaste, eli kiinteiden investointien suhde aluetuotteeseen, ei sinänsä kerro tehokkuudesta, koska investoinnit voidaan käyttää järkevästi tai vähemmän järkevästi. Toisaalta transiiovaiheessa investointiaste ei voi olla pitkään kovin alhainen ilman vakavia seurauksia. Yleisesti on tiedossa, että Venäjällä tuotantokoneiston uusiminen jäi jo Neuvostoliiton loppuaikoina hyvin vaatimattomaksi. Samoin investointien määrän lasku oli 1990-luvulla huomattavasti rajumpaa kuin tuotannon arvon lasku ja investointien elpyminenkin on ollut aika hidasta. Vuoden 1995 jälkeen vain Leningradin alueella on investointiaste ylittänyt 20 % tason (Alanen 2002, 43). On selvää, ettei talous kasva ilman investointien kasvun selvää nopeutumista.

Baltian maissa investointiaste on ollut 1990-luvun toisella puoliskolla yli 20 % tasolla – Virossa korkein 25 % tasolla. Myös Latvian aste on noussut aivan viime vuosina lähes Viron tasolle. (Statistical Yearbook of Estonia 2002; Statistical Yearbook of Latvia 2002; Statistical Yearbook of Lithuania 2001.)

Baltian maiden talouden strategia on perustunut

paljolti läntisen pääoman houkuttelemiseen. Erityisesti Virossa houkuttelu lienee onnistunut monilta osin varsin hyvin. Tällä on ollut myönteisiä vaikutuksia erilaisiin pääoman lajeihin. Voidaan kuitenkin kysyä, onko näin tulevaisuudessa ja onko monet muut tärkeät asiat samalla unohdettu? Ulkomaisilla sijoittajilla on kuitenkin ensisijaisesti omat intressinsä hoidettavanaan.

Inhimillisen pääoman suhteen sekä Luoteis-Venäjällä että Baltiassa on kaksi yhteistä uhkaa. Ensinnäkin väen väheneminen kaikilla lähialueilla uhkaa investointeja. Toiseksi, tutkimukseen suunnattujen resurssien vähäisyys on ainakin pitemmän päälle huolestuttavaa. Ensin mainittu ongelma on erityisen polttava ja vaatinee suunnanmuutoksen myös Baltian maiden julkisen talouden, sosiaalipolitiikan ja sukupuolten tasa-arvopolitiikan linjauksissa.

R & D sekä innovaatiot

Lähialueiden tutkimus- ja innovaatiotoiminnan tarkastelu porterilaisesta kilpailukyky-näkökulmasta osoittaa, että lähialueet tulevat olemaan pitkään kehityksen alkuvaiheessa, jolloin tuotannontekijät ja investoinnit ovat keskeisiä. Tarvittava teknologia tuodaan alueen ulkopuolelta. Voi myös olla, ettei lähialueiden vielä pitkään aikaan kannata edes pyrkiä muuhun.

Koska tutkimustoiminnan merkitys korostuu tulevaisuudessa, on lähialueilla syytä alkaa vakavasti harkita kehitystään. Alueen t&k -intensiivisyys, eli tutkimusmenojen suhde alueen tuotannon arvoon, oli vuonna 2000 hyvää suomalaista tasoa ainoastaan Pietarissa (yli 3 %). Vuoteen 1995 verrattuna intensiteetin nousua on ollut eniten Leningradin alueella, jossa nousua on tapahtunut puolella. Muilla Luoteis-Venäjän alueilla t&k -intensiteetti on yhä suhteellisen heikolla tasolla. (Alanen 2002).

Tilanne on heikko myös kaikissa Baltian maissa. Niiden t&k -intensiteetti kuuluu EU-jäsenyyden hakijamaiden alhaisimpiin. Virossa taso oli vuonna 1998 vain 0,62 %, Latviassa 0,45 % ja Liettuassa 0,57 prosenttia. Vuonna 2000 taso oli hivenen nousut ja Virossa se oli 0,67 % (laskettu ennakkoluvuista), Latviassa 0,48 % ja Liettuassa 0,60 %. Yritysten

oman t&k-toiminnan rooli on kaikissa Baltian maissa suhteellisen vaatimaton. Lähes olematonta se oli Liettuassa. (Statistical Yearbook of Estonia 2002; Statistical Yearbook of Latvia 2002; Statistical Yearbook of Lithuania 2000.)

Tutkimushenkilökunnan määrä on vähentynyt sekä Virossa että Liettuassa viime vuosina. Latviasa tutkimushenkilöstön määrä lienee pysytellyt samalla tasolla. (Lähteenä Baltian tilastolliset vuosikirjat, joissa ao. tiedot ovat tosin jokin verran puutteelliset).

Viron virallisena tietoyhteiskuntatavoitteena on nostaa t&k-intensiteetin taso 1,5 %:iin vuoteen 2006 mennessä ja vähentää julkisen sektorin meno-osuutta 70 prosenttiin (Knowledge 2002). Tavoitteella yritetään päästä lähelle EU:n keskitasoa. Ongelmia sen toteutumiselle aiheuttaa erityisesti yrityssektori, joka on tottunut pelkästään teknologian tuontiin. Viron tavoite onkin nopeudessaan todella vaativa ja edellyttäisi nopeaa suunnanmuutosta erityisesti yrityksissä. Tämä ei liene helppoa. Todettakoon vielä, että Suomi nousi Viron tavoitteelliselle intensiteettitasolle vuonna 1985. Suomen nousu kesti kymmenen vuotta lähtötasolta 0,9 %. (Tilastokeskus 2002*)

Venäjän patenti- ja innovaatiotilastojen mukaan Luoteis-Venäjän alue on pärjännyt kohtuullisesti Karjalaa ja Pihkovaa lukuun ottamatta (Rossijski 2002). Lukujen vertailukelpoisuudesta länteen ei kuitenkaan ole täyttä selvyyttä. Pietari lukuisine tutkimuslaitoksineen luonnollisesti dominoi kehitystä. Venäjän suhteen on kuitenkin pidettävä mielessä verkostokysymys: vaikka rahaa laitettaisiin tutkimustoimintaan neuvostoaikojen tyyliin, se ei tuota tulosta jos verkostot eri toimijoiden välillä eivät ole kunnossa. Ja yrityksen kiinnostus Venäjällä ei oikein vielä kukaan ulotu tutkimuksen ja innovaatioiden ja tuotannon ketjun kaikkiin osiin (Tupitsyn 2002).

Virossa on varmaankin työstetty kaikkien lähialueiden paras ohjelmallinen ja organisatorinen pohja tietoyhteiskunnan ja innovatiivisuuden kehittämiseksi. Eri asia on, miten virolaiset yritykset kykenevät toteuttamaan tavoitteet käytännössä.

Suhtautuminen innovaatiotoimintaan on tärkeä osatekijä tutkimustiedon soveltamisessa tuotantoon. Virolaisessa innovaatiotoiminnassa on joitain kiin-

nostavia piirteitä. Ulkomaalaisomisteiset yritykset ovat 1,5 kertaa kotimaisia innovatiivisempia. Erityisen kiinnostavaa on ollut havaita, että itään suuntautuvat yritykset ovat selvästi innovatiivisempia kuin länteen suuntautuneet (Innovations 2002, 35-37). Idässä yrityksillä lienee todellista pitemmän ajan kilpailukykyä. Länsimaista poiketen Viron pienissä yrityksissä on suuria enemmän innovatiivisuutta. Myös palvelualan ja teollisuuden yritysten suhteellinen innovatiivisuus poikkeaa länsimaiden tilanteesta. Edelliset ilmoittivat tekevänsä paljon innovaatioita, mutta teollisuusyritykset eivät. Lännessä tilanne on päinvastainen.

Virolaiset pienet ja keskisuuret yritykset ovat kansainvälisessä vertailussa suhteellisen innovatiivisia (2002 European 2002, 14), joka kertoo ainakin myönteisestä asenteesta innovatiivisuuteen. Huomattava osa yrityksistä ilmoitti olevansa innovatiivinen, vaikkei mitään t&k-toimintaa ollut havaittavissa. Ehkäpä kynnyks varsinaiseen t&k -toimintaan on vielä liian suuri Baltian yrityksissä. Voi myös olla, että Baltian maiden yritysten kilpailukyky piilee toistaiseksi juuri ei-tutkimukseen perustuvissa pienemmissä innovaatioissa. Innovaatioaltuus pelkkänä asenteena ilman panostusta varsinaiseen tutkimukseen ei kuitenkaan riitä pitkän päälle.

Suurin ongelma virolaisessa innovaatiotoiminnassa on innovaatioiden alhainen kaupallinen merkitys, mikä on vanha sosialismin aikainen ”synti”. Lisäksi innovaatiot ovat pääosin vain muualta ostettujen laitteiden aikaansaamia prosessimuutoksia, eivät uusia tuotteita (Innovations 2002, 101).

Patenttitilastojen mukaan kotimaisten patenttihakemusten määrä on kaikissa Baltian maissa melko pieni. Hakemuksista hyvin suuri määrä on ulkomaisen yritysten tytäryhtiöiden tekemiä.

Tietokoneiden omistuksessa ja nettiyhteyksissä Viro on selvästi edellä muita lähialueita. Tämä pätee sekä kotitalouksiin että yritystoimintaan (2002 European 2002, 21).

Koulutustaso

Sekä Baltian että Luoteis-Venäjän alueiden määrällistä pohjakoulutustasoa voidaan arvioida suhteelli-

sen hyväksi. Sen sijaan työssä tapahtuva koulutus on jo heikompaa.

Korkeasti koulutettujen osuus on esimerkiksi Pietarissa korkea, noin 38 % työvoimasta. Korkeamman koulutuksen saaneiden ongelmat liittyvätkin paljolti tietojen soveltamiseen uudessa toimintaympäristössä. Uusien opiskelijoiden määrässä on 1990-luvun alun notkahduksen jälkeen tapahtunut selvää kasvua. Lisäksi yksityisten korkeakoulujen määrä on lisääntynyt voimakkaasti. Opintojen suuntautumisessa on tapahtunut selvä länsimaistuminen hallinnon, markkinoinnin, lain yms. opiskelun suuntaan. On huomattava, että koko Venäjän it-alan opiskelijoista yli neljäsosa on Pietarissa (Competitiveness, 2002).

Koulun asema ja myös opetuksen laatu lienee sen sijaan heikentynyt neuvostopäivistä jopa matemaatikassa, mikäli kuuluisaan PISA-tutkimukseen on uskominen. Tosin PISA-tutkimuksen tehtävät painottivat modernia lukutaitoa ja oppimista kun taas lähialueiden opetus on ehkä edelleen klassista ja konservatiivista. PISA-tuloksissa sekä Venäjä että Latvia olivat häntäpäässä kaikkien mittareiden osalta (OECD 2001). Ehkäpä neuvostokoulun hyvä taso onkin jossain mielessä ollut vain myytti. Ei tosin tiedetä, eroavatko Venäjän lähiseudut koko maan luvuista. Viro ja Liettua eivät olleet mukana PISA:ssa.

Pelkän peruskoulun käyneiden tai vastaavalle tasolle ilman mitään jatkokoulutusta jääneiden nuorten suhteellinen määrä ikäluokasta 18-24-vuotiaat on Virossa (13 %) ja Liettuassa (14 %) melko alhainen. Tilanne on näissä maissa paljon parempi kuin EU:ssa keskimäärin (19 %) (Labour 2002). Suomihan esiintyy tässä laskelmassa EU:n parhaana (10 %), vaikka meilläkin ollaan huolestuttu asiasta.

Työvoiman koulutustasolukujen vertailu Baltian maiden kesken on vaikeaa. Esimerkiksi hakijamaiden

vertailun mukaan korkean asteen koulutuksen saaneiden henkilöiden osuus työvoimasta oli Virossa 30 %, Latviassa 19 %, mutta Liettuassa 45 % (2002 European 2002, 4). Näin suuret erot liittyvät varmaankin enemmän erilaiseen tulkintaan kuin todellisiin eroihin.

Baltiassa yritysten työntekijöilleen järjestämän koulutuksen taso on hakijamaiden vertailussa kohutuullinen. Virossa suhteellinen taso on korkein, eli siellä joka viides on osallistunut työpaikan järjestämään koulutukseen. Muualla Baltiassa vain joka kymmenes on päässyt osalliseksi koulutuksesta. Suomessa vastaava osuus on hyvin korkea (50 %) ja EU:ssa keskimäärin 38 % (CVTS 2 2002).

Luonnontieteellisen tai insinööritutkinnon suorittaneiden (alle 30-vuotiaat) osuus Virossa koko ikäluokasta on suhteellisen pieni 7 %, mutta Liettuassa puolestaan melko korkea (13 %). Suomessa osuus on 16 % (2002 European 2002, 3).

Viro on panostanut turismiin sekä eräänlaiseen alihankkijarooliin teollisuudessa ja teknisissä palveluissa. Nämä toiminnot eivät sinänsä vaadi kovin korkeaa koulutusta, mutta sitäkin enemmän palveluasennetta. Luonnollisesti pienen maan mahdollisuudet korkeatasoiseen tutkimukseen ovat rajalliset, mutta jotain omaakin tarvittaisiin pidemmän päälle. Palkkatason noustessa Baltian maat joutuvat ehkä erikoistumaan erilaisiin palveluihin, jotka eivät kuitenkaan vaadi korkeaa palvelutasoa. Tämä on melko riskialtista kehitystä. Toisaalta Baltian maat saattavat erikoistua matalaan teknologiaan yhdistettynä henkilökohtaisiin palveluihin ja pärjätä suhteellisen hyvin.

Baltian maissa on vielä eräs erityisongelma: venäläisperäisen väestön rooli koulutuksessa ja tutkimuksessa. Toistaiseksi ei kuitenkaan ole olemassa tilastoja, joiden pohjalta asiaa voisi kunnolla arvioida.

Lähteet

Alanen, Aku (2002), *Luoteis-Venäjä ja Baltia — potentiaalisia yhteistyökumppaneita Suomen alueille*. Sisäministeriön julkaisu 12/2002: Alueiden tulevaisuuden haasteet.
2002 European (2002) = *European Innovation Sco-*

reband. Technical Paper 4: Indicators and Definitions.

Ali-Yrkkö, Jyrki (2000), *Nokia's Network*. ETLA B174.

Bofit (2002) = *Idäntalouksien viikko* 16.5.2002. Helsinki: Bofit.

- Castren, Anna-Maija (2001), *Perhe ja työ Helsingissä ja Pietarissa: Elämänpiirit ja yhteiskunta opettajien sosiaalisissa verkostoissa*. Helsinki: SKS.
- Competitiveness (2002) = <http://www.competitiveness.ru>
- CVTS 2 (2002) = *Continuing Vocational Training Survey*. Eurostat.
- European Commission (2002) = *Trendcard on Innovation: Theme Specific Country Report: Estonia, Latvia, Lithuania*. European Commission.
- Global (2002) = *Global Corruption Report 2001*. Transparency International 1998, 2000.
- Innovations (2002) = *Innovations in Estonian Enterprises 1998-2000*. Estonian Institute for Future Studies.
- Knowledge (2002) = *Knowledge Based Estonia: Estonian Strategy for Research and Development Strategy 2002-2006*. Research and Development Council.
- Kosonen, Riitta (2002), *Governance, the Local Regulation Process and Enterprise Adaptation in Post-Socialism: The Case of Vyborg*. Helsinki School of Economics A-199.
- Krkoska, Libor (2001), *Foreign Direct Investment Financing of Capital Formation in Central and Eastern Europe*. EBRD Working Paper 67.
- Labour (2002) = *Labour Force Statistics*. Eurostat.
- Ledeneva, Alena (1998), *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*. New York: Cambridge University Press.
- Natsionalnyje (2001) = *Natsionalnyje stšeta Rossii v 1993-2000*. Moskva: Goskomstat.
- OECD (2001) = *Knowledge and Skills for Life: First Results from PISA 2000*.
- OECD (2002) = *Purchasing Power Parities and Real Expenditures: Benchmark Year 1999*.
- Putin, Vladimir (2000) = Vladimir Putin: *Russia at the Turn of Millenium*. <http://www.gov.ru/ministry/isp-vlast47.html>
- Putnam, Robert (2000), *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster.
- Raiser, Martin, Haerper, Christian, Nowotny, Thomas & Wallace, Claire (2001), *Social Capital in Transition: a First Look at the Evidence*. EBRD Working Paper 61.
- Regions (2002a) = Database Eurostat 2002.
- Regions (2002b) = Statistical Yearbook Eurostat 2002.
- Rose, R. (1998), *Getting Things Done in an Antimodern Society: Social Capital Networks in Russia*. Social Capital Initiative Working Paper 8. World Bank.
- Rossijski (2002) = *Rossijski statističeski ježegodnik Rossii 2001*. Moskva: Goskomstat.
- Rupasingha, Anil, Goetz, J.Stephan, Freshwater, David (2002), *Social and Institutional Factors as Determinants of Economic Growth: Evidence from the United States Counties*. Papers in Regional Science 2002.
- Statistical Yearbook of Estonia 2002.
- Statistical Yearbook of Latvia 2002.
- Statistical Yearbook of Lithuania 2001.
- Transition (2002) = *Transition 13*, 1-2. World Bank.
- Tupitsyn Aleksei (2002), *Nezrimy tender: Rossijskaja ekonomika poka v upor ne vidit innovatsii. — Ekspert 19*.
- Vesalainen, Jukka (2002), *Kaupankäynnistä kumpanuuteen: Yritysten välisen suhteiden elementit, analysointi ja kehittäminen*. Helsinki: MET-julkaisuja 9.

* Olen käyttänyt tilastokeskuksen tutkimustulosten aikasarjatietokantaa arviossa.